

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

УДК 94(477)(930)«1918»

Солдатенко В. Ф.,
доктор історичних наук, професор, член-
кореспондент НАН України, головний науковий
співробітник, Інститут політичних і етнонаціональних
досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України
(Україна, Київ), gileya.org.ua@gmail.com

Україна 1918 року в транснаціональному контексті: історіографічний дискурс

Суперечливим подіям 1918 року загалом та окремим його аспектам, зокрема, присвячено надзвичайно багато літератури з різноманітними підходами, висновками й оцінками. Серед новітніх публікацій автор статті пропонує ознайомитися з книгою «Україна між самовизначенням та окупацією: 1917–1922 роки». Представлене дослідження оцінює політику, що призвела до кардинальних зрушень у тогочасній Європі. В статті йдеться про надзвичайно складні процеси, що наповнювали соціальне життя у 1918 році. Ґрунтовний аналіз проведено на основі архівних та інших джерел наукових центрів Австрії, Німеччини, Угорщини, Великої Британії, Франції, Польщі, Чехії, Росії та інших країн.

Ключові слова: уряд Німеччини, Австро-Угорщина, Брестська конференція, окупація.

1918 рік в Україні – це особлива сторінка вітчизняної історії, для якої дуже непросто віднайти коротке й одномірне визначення, лапідарну характеристику. Це непримиренне зіткнення революційних і контрреволюційних процесів, ідеалів суспільного прогресу й консервативної філософії, народоправських і авторитарно-монархічних моделей державотворення, загострення громадянської війни та іноземної військової інтервенції, потужних порухів до миру та чужоземної окупації. Природно, що надзвичайно насиченому складними, суперечливими подіями року загалом та окремим його хронологічним складовим і аспектам зокрема присвячено надзвичайно багато літератури з різноманітними, часом взаємовиключними, полярними підходами, висновками й оцінками. Дослідницькі та публіцистичні праці час від часу знаходять більше або менше професіональне узагальнення, іноді паралельну історико-критичну апробацію поповнення літературних набутків. Це, зокрема, підтверджує й новітня наукова практика [1]. Будучи співавтором переважної більшості названих колективних праць, я також докладав зусиль для оприлюднення власної позиції й міркувань у низці індивідуальних монографічних видань [2]. Отже, можна вести кваліфіковану предметну мову про рівень і якість історіографічних тенденцій.

Іноді в поле зору вітчизняних фахівців потрапляють (здебільшого в російськомовних перекладах) і праці зарубіжних авторів, які виявляють інтерес до суспільних процесів, передусім – дипломатичних сюжетів, пов'язаних з Україною 1918 року [3].

Серед новітніх публікацій на особливу увагу заслуговує фундаментальна книга «Україна між самовизначенням та окупацією: 1917–1922 роки», що з'явилася наприкінці минулого року [5]. Це переклад німецькомовного видання 2011 року, підготовленого

інтернаціональним колективом учених із наукових центрів Австрії, Німеччини, Польщі, України й Росії [6]. Передмову до українського читача підготував один з найбільш обізнаних, глибоких і плідних дослідників буремної доби професор Р. Піріг.

Проект, розроблений упродовж тривалих років, було втілено в низці поєднаних спільним задумом авторських нарисів. Він має свою вагому детермінованість, оскільки передбачає окреме вивчення не просто зазначеного в назві видання предмета, а безпосередньої інтегрованості в українські справи іноземних чинників. Дослідження з'ясує й оцінює політику, що призвела до кардинальних зрушень і в Австро-Угорщині, і в Німеччині, і в Польщі, і в Росії, і в Європі загалом.

Його цінність полягає у виявленні, ґрунтовному аналізі й уведенні до наукового обігу пластів архівних та інших джерел, майже невідомих вітчизняним історикам. Вони зібрані з архівних, бібліотечних сховищ, дослідницьких колекцій наукових центрів Австрії, Німеччини, Угорщини, Великої Британії, Франції, Польщі, Чехії, Росії та інших країн.

Результати проведеної роботи багаточисельно й охоплюють великий хронологічний період. Оскільки предметно й всебічно охарактеризувати, детально відтворити всі сюжети крізь призму історіографічної оцінки (що дуже спокусливо й цікаво) в одній статті з обмеженим обсягом неможливо, увагу зосереджено на безперечно головній, стрижневій, акумулюючій складовій – дослідженні зовнішньо-політичних курсів, їхньої реалізації щодо України в ключовому, переламному для більшості суб'єктів історичної дії році – 1918-му.

Природно, що для повної комплексності реконструкції досліджуваних процесів за потреби не виключена й стисла апеляція до певних положень за межами зазначеного.

Так, для розуміння сутності ухвалених рішень на Брестській мирній конференції важливо мати уяву про політику Центральних держав (як і їхніх суперників – країн Антант) від самого початку Першої світової війни (автори відповідних підрозділів – В. Дворнік і П. Ліб).

Позиція українських істориків ґрунтується на тому, що геополітичні інтереси ворогуючих коаліцій заздалегідь зумовили розробку далекосяжних планів перекроювання державно-політичного устрою Європи, що деякі країни намагалися реалізувати під час Першої світової війни. Україні як об'єкту, головним чином, зазіхань та примноження своїх потенціалів у цих планах було відведено одне з важливих місць [7; 8].

Автори інтернаціонального проекту «Україна між самовизначенням та окупацією: 1917–1922 роки» істотно урізноманітнюють і конкретизують аналіз, диференційовано розглядаючи кожну окрему країну, позиції й погляди політикуму, керівництва військових відомств і різних верств населення.

Стверджуючи, що питання України до 1914 року для Німецької імперії «не було пріоритетним» [5, с. 93], у книзі було зроблено спробу довести, що і під час війни мало що змінилося, «оскільки не було ніяких стратегічних цілей ведення війни» і все залежало від фронткових ситуацій. Саме тому в програмах простежується «пасивність в українському питанні» [5, с. 95–100].

При цьому автори в межах так званої контрверзи Фішера не просто згадують, що «жорсткі умови Брест–Литовського мирного договору начебто цілком уписувалися в традиції «прагнення до світового панування» Німеччини, політика якої була «неперервною» в 1914–1918 роках», а й наводять низку інших авторитетних свідчень на користь цієї концепції. Висновують же автори зовсім інше: «Незалежно від того, чи вбачали в Україні інструмент для того, щоб зламати хребет Російській, а то й навіть Британській Імперії, чи були це представники Пангерманського союзу чи промисловці і чи публіцистика Пауля Рорбаха виходила порівняно великими накладками, – всі ці ідеї вийшли з-під пера і народилися в головах різних угруповань або окремих осіб. Уряд Німеччини, звичайно, міг мати якесь міркування щодо України, втім до офіційної воєнної програми він ніколи не залучав ідей різних лобістських груп. Так, в офіційних і напівофіційних німецьких воєнних програмах 1914–1917 років немає ні слова про підривні проекти чи про Україну як ключ до перемоги над Росією.

Вести мову про неперервність політики кайзерівської Німеччини щодо України під час Першої світової війни, означало б бути далеким від реальності» [5, с. 101].

Щоправда, в інших місцях книги автори визнають, що окупація України в 1918 році була реалізацією планів німецького «прагнення до світового панування» і що «на такі ідеї дійсно можна натрапити в деяких документах важливих посадовців». На схожі думки нашої епохи й практична діяльність Людендорфа, хоча історики вважають зазначене неістотним і через деякі обставини другорядним [5, с. 124–126].

Не зважати на аргументованість підсумкової позиції дослідників, які за відсутності відповідних документальних свідчень категорично заперечують поширені, зокрема, в українській історіографії погляди, звісно, не можна. Однак чи не доцільніше було б продовжити поглиблене вивчення, додатково залучивши до аналізу і практику воєнних дій, і зіставлення викладених підходів з тими студіями, що побутують в українській історіографії.

На відміну від Німеччини, для Австро–Угорщини українське питання було не лише зовнішньополітичною, а й внутрішньою проблемою, що лише загострювалася під час непростих, дуже мінливих у своєму розвитку воєнних дій та стосунків з поляками й угорцями, інтереси яких суперечили пориванням і цілям українського визвольного руху [5, с. 93–94].

Хоча офіційний Відень вважав «русинів» «тірольцями Сходу», у Галичині, Буковині він віддавав перевагу неукраїнцям, а якщо й зважувався на певні поступки, то дуже ретельно піклувався, щоб вони або зовсім не зачіпали польські позиції, або ж були прийнятними для польської сторони.

Досить відміни від домінуючої в українській історіографії погляди авторів на анексіоністські плани

Відня щодо створення в результаті завоювання східного простору «Української монархії» («Україна аж до Дону») під егідою (тобто протекторатом) німецької нації (Німеччини й Австро–Угорщини) [8, с. 50–51]. Вони доводять, що «основна мета Двоєдиної монархії у цій війні від самих її початків була в боротьбі за власне існування та збереження державної цілості» [5, с. 102]. Важливим аргументом тут виступає теза про «Протилежні позиції урядів Цислейтанії та Транслейтанії щодо територіальних проблем» [5, с. 101–102]. Щоправда, тут же запропоновані аспекти дещо коригує визнання того, що Австро–Угорщина, приєднавши нові території коштам Росії (отже, такі плани існували), хотіла стабілізуватися як регіональна «потуга» [5, с. 102]. І саме на цьому ґрунті проростали футурологічні варіанти створення бар'єра проти «мілітаристично–азіатської Росії».

Вартий уваги й «австро–польський проект» – план створення з Галичини та російського «Царства Польського» третього державного утворення з такими ж, як у Цислейтанії та Транслейтанії, правами. Однак під час війни під тиском обставин від нього відмовилися, повернувшись знову на рубіж 1916–1917 років.

Звісно, українців не влаштовувала перспектива остаточно опинитися під «польським батогом», що призводило навіть до виникнення таких концепцій, як ідея створення в Україні габсбурзької монархії на чолі з ерцгерцогом Вільгельмом (Василем Вишиваним).

Якщо українські історики поволи відходять від концентрації уваги на тому, що практично аж до осені 1918 року панівною в українських політичних колах залишалась ідея «коронного краю», ведучи мову з дещо загальної й аморфної позиції австролялізму галицьких і буковинських лідерів [9], у монографії інтернаціонального колективу, навпаки, на документальній основі доведено, що саме на цьому наполягали представники галицького політикуму [5, с. 104–106], що й зумовило непогане знайомство з ситуацією учасників Брестської конференції.

Як останній згаданий момент, так й інші документальні дані дають певні підстави для сумнівів у непомилості, ефективності представленого у виданні підходу, згідно з яким між політикою Німеччини та Австро–Угорщини з початку війни й до Брестської конференції і позицією під час переговорів органічного зв'язку не існувало, а на поведінку делегацій Центральних держав майже виключно вплинула ситуація, що склалася на початку 1918 року [5, с. 107–113]. Розглядаючи поведінку німецької й австрійської делегацій переважно під кутом зору продовольчої кризи, що дедалі загострювалася в їхніх країнах, автори книги «Україна між самовизначенням та окупацією: 1917–1922 роки» висувають на перший план мотивацію тимчасового, умовно кажучи, тактичного характеру. Звісно, скидати з рахунку згаданого чинника загрози революційного зриву (а вже починалися «голодні бунти») зовсім не варто. Схожі аргументи із залученням широкого кола джерел було детально проаналізовано в історіографії, починаючи з 20-х років минулого століття (свій внесок у відтворення повноти картини вносили як вітчизняні історики [10], так і їхні колеги в еміграції [11]). Але чимдалі виникали й аргументовані більш принципові та загальні міркування характеру

[12], зокрема щодо змін, що принесли світу новітні революційні потрясіння. Власне, схожими є й висновки аналізованого видання: «Для держав Антанти Брест–Литовськ був, поза сумнівом, тим рубіконом, який німці перейшли. Вже лиш дипломатичне визнання та укладання сепаратного миру з, як вони вважали, німецьким конструктом «Україною» були для них актом анексіонізму, спрямованим проти єдиної Росії. Німецький мілітаризм, мовляв, показав своє справжнє обличчя. Другий Брестський договір, підписаний відразу потому 3 березня з російськими більшовиками, був для них лише остаточним підтвердженням анексіоністських прагнень Німеччини у Східній Європі. Крім того, широке схвалення обох договорів у німецькому Рейхстазі стало для них підтвердженням, що не лише військова кліка, яка тримає населення в заручниках, а й демократична частина Німеччини поділяє цю думку» [5, с. 113].

Що ж до Австро–Угорщини, то тут виникли великі ускладнення з ратифікацією договору (він так і не був ратифікований), зокрема щодо тасмних протоколів про включення до складу Української Народної Республіки Холмщини й створення зі Східної Галичини й Буковини «коронного краю» з безпосереднім віденським управлінням.

Автори цього наукового проекту вносять уточнення в з'ясування механізму формального й документального забезпечення процесу запрошення в Україну австро–німецьких військ – «заклик про допомогу» [5, с. 113–114], – що дещо відрізняються від тверджень М. Грушевського, М. Дорошенка, П. Христюка, В. Винниченка, М. Шаповала [13], на сюжетах з публікацій яких здебільшого ґрунтуються концепції сучасних українських істориків.

Хоча західні союзники добре усвідомлювали, що хліб і ресурси, обіцяні українською стороною, без окупації взяти буде неможливо, вони змогли повести справу так, що дипломати УНР були вимушені брати участь у підготовці відповідних документів, а не лише слухняно сприймати зовнішній диктат [5, с. 113].

Водночас підходи Німеччини й Австро–Угорщини до непрості проблеми відрізняються: Берлін (його представники взяли участь у виготовленні відповідного документа) без зволікань виявив готовність відреагувати на «прохання», а Відень виявив вагання. Точніше, тут спробували пов'язати позитивну відповідь на офіційне звернення до умовлянь про допомогу з зміною підписаних у Бресті угод про «коронний край» і Холмщину в бік їхнього «пом'якшення» – тобто поступок полякам, які гнівно відреагували на «неприпустиму зговірливість» австрійських дипломатів. Позначались і побоювання в цісарських колах про ризикованість військової акції, можливість її негативних наслідків. Справа дійшла до того, що керівні кола Німеччини, особливо військовики, вдалися до умовлянь і навіть певного тиску. І лише тоді Австро–Угорщина «здалася».

Автори книжки дуже ретельно, «поіменно» розбирають ставлення різних політичних, державних, військових, громадських діячів обох імперій до проблеми складного вибору: на кого орієнтуватися в Росії – на «старі сили» («білий рух»), що ще не склали зброї і, схоже, не збиралися того робити, чи на революційну, радянську Росію як нову реальність, що

дедалі міцніла; як використовувати окуповану Україну: як джерело ресурсів чи інструмент для тиску на Росію для її розвалу, тим самим убезпечившись від постійної загрози зі Сходу. До цих питань додалася ще одна «дилема політики щодо України: чи варто витратити сили й ресурси на формування самостійної держави, яка занурена в хаос, чи краще безпосередньо окупувати цю територію і використовувати український уряд як маріонетку? Щодо цього питання існували діаметрально протилежні думки в політичних і військових колах» [5, с. 116]. Отже, спрощеного підходу тут бажано уникати, поглиблюючи дослідження найрізноманітніших аспектів суспільного життя в тогочасних Німеччині й Австро–Угорщині, до чого й спонукають матеріали аналізованої збірки.

Неоднозначним виявилось бачення керівників окупаційної адміністрації своєї місії в Україні. Тут зіткнулися погляди прихильників запровадження непрямого правління (за зразками Британської імперії), тобто забезпечення певної незалежності (кайзер Вільгельм II, Г. фон Айхгорн, Р. фон Кюльман, П. фон Гінтце), і тих, хто допускав «фіктивність незалежної держави», що «не має своїх підвалин», і вважав, що «життєздатної самостійної української держави ніколи не буде», «національна ідея постане й впаде за присутності наших військ», а місцевий уряд – не більше, ніж «табличка» (В. Гренер, Ч. Людендорф) [5, с. 116–118].

По–своєму різнилися підходи до проблеми австрійських діячів О. Черніна, Р. Буріана, Й. Форґача, а також не в усьому узгоджувалися з німецькими уявами про перспективи України й оцінку своєї присутності в регіоні.

Спільним залишалось тверде переконання в тому, що режим є об'єктивно окупаційним, і, яким би не був український уряд – центральнорадівським чи гетьманським, – неодмінно залежним, керованим ззовні. І хоча в документах відчувається намагання уникати прямолінійних, зневажливих оцінок, суті справи це не міняло. Так, вище командування армії Австро–Угорщини вважало: «Сучасний стан дає Центральним державам змогу домагатися свого так само, якби країна була окупована, втім, з тією перевагою, що розпорядження виходять під маркою місцевого уряду, який, однак, у питаннях виконання цих розпоряджень знову ж таки залежний від нашої допомоги й загалом змушений цілком і повністю виконувати нашу волю» [5, с. 121]. Наведене повністю збігається з давно оприлюдненими документами з відповідними термінами у назвах [14], що завжди широко використовували у вітчизняній історіографії [15].

Щоправда, останніми роками нівелюють категоричність оцінок щодо статусу присутності військових сил Центральних держав в Україні і навіть проти–ставляють австро–німецький окупаційний режим в Україні («допомога», «дружня акція», «на запрошення», «цивілізовані європейці» тощо) «більшовицькій», «радянській», «російській» «окупації». Концентрованим втіленням цієї тенденції стала стаття О. І. Лупандіна в «Енциклопедії історії України» з прикметною назвою «Австро–німецьких військ контроль над територією України» [16, с. 19–20], у якій автор старанно оминаючи терміни «інтервенція», «окупація», штучно

відшукує позитиви перебування в Україні австро-німецьких військ як стабілізуючого чинника, підпори встановленого в Україні державного ладу (гетьманату) [17].

Структура запропонованого міжнародним колективом науковців дослідження (на перший погляд, дещо ускладнена) з неминучістю призводить до смислових повторень. Однак у цьому є й певні логічні переваги: інформацію подано немовби концентричними колами, що поетапно розширюють пізнання об'єкта вивчення.

Саме в такій системі координат, як центральна проблема, виділяється розділ «Німецька імперія та Австро-Угорщина як окупанти України 1918 р.» (автори – В. Дворнік, П. Ліб і В. Расевич).

Перші згадки про інтервенцію Центральних держав в Україну знаходять вичерпне документальне обґрунтування, зокрема, у підрозділі «Воєнні операції» [5, с. 195–234]. Терміни «війна», «просування військ» (переважно вздовж залізничних колій), «воєнна кампанія», «бої», «бойові дії» та інші – сутнісні характеристики, що є в значному пласті документів кінця зими–весни 1918 року. Вторгнення в Україну німецька армія розпочала 18 лютого, австро-угорські частини долучилися до походу через десять днів, 28 лютого [5, с. 196], а завершили 8 травня захопленням Ростова–на–Дону [5, с. 199].

У вітчизняній історіографії інтервенцію в Україну, зайняття територій традиційно зображено як спільну, дружню акцію німецьких і австро-угорських військ. Складається враження, що у воєнній операції частини й підрозділи йшли разом, буквально пліч-о-пліч. Про це свідчить і дуже поширений, навіть домінуючий термін – «австро-німецька інтервенція й окупація» [18].

Насправді, і це дуже переконливо проілюстровано в книзі, ситуація була зовсім інакшою. Починаючи з Брусиловського прориву влітку 1916 року, Німеччина взяла під свій контроль діяльність Дунайської монархії майже в усіх сферах, передусім військовій і зовнішньополітичній. Звісно, офіційному Відню це було не до вподоби, що спонтанно викликало внутрішній спротив, навіть конкуренцію. Останнє й далось взнаки з перших днів інтервенції в «змаганні» за те, чиї війська захоплять населені пункти першими, що викликало потребу розмежувати райони окупації. Переговори з цього приводу, як і щодо можливості створення спільного командування, наштотувалися на суперечності, зокрема й у територіальних інтересах – розрахунках [5, с. 236–237]: «Минув не один день, поки вдалося досягнути порозуміння щодо розмежування зон впливу обох держав. Обидва командування блокували діяльність одне одного, ставлячи вимоги про спільне управління портовими містами та залізничними шляхами й погрожуючи не підпорядковувати свої війська командуванню союзника» [5, с. 237]. Лише 28 березня 1918 року вдалося підписати «Військову угоду між двома головними командуваннями щодо України». Згідно з ухваленим документом, Австро-Угорщина одержувала контроль над південно-західною частиною Волині та Подільською, Херсонською й Катеринославською губерніями, а Німеччина – над усіма іншими територіями, зокрема Кримом. Для завершення деяких операцій і вирішення економічних проблем було здійснено спроби досягти узгоджених організаційно-

адміністративних рішень, хоча це було нелегко. Австро-угорську сторону, наприклад, дуже турбувало, що її вплив в українській столиці було зведено до мінімуму, і це не могло не позначитися на виконанні умов Брестського договору в продовольчій сфері.

Залишаючи без уваги ці суперечності, відштовхуючись від реального переважаючого впливу на українську владу німецького чинника, особливо за Гетьманату, українські історики у своїх працях здебільшого говорять про німецькі впливи, майже залишаючи на маргінесі австро-угорську військову присутність у регіоні [19].

У книжці ж «Україна між самовизначенням та окупацією: 1917–1922 роки» визначені аспекти висвітлено дуже детально [5, с. 238–254], що дозволяє досить предметно уявити принципи, зміст, характер, особливості управління в німецькій та австро-угорській окупаційних зонах України, побачити спільне й відмінне в практиці іноземного адміністрування українського життя. Можна сказати, що арійська пунктуальність, з якою було створено й функціонували управлінські структури (фахові, вікові, кількісні та інші параметри), адекватно відтворено в сучасному ретроспективному аналізі.

Уточнено кількісні дані окупаційних контингентів: німців – 250 тис. влітку (20 дивізій) і 200 тис. наприкінці терміну перебування [5, с. 242–243], австро-угорців – 240 тис., восени кількість було скорочено [5, с. 253] і зроблено при цьому достатньо категоричний висновок, що «попри всі зусилля, австро-угорські інституції в Україні навіть приблизно не мали того впливу, який мали інституції німецького союзника» [5, с. 254]. У спільних же адміністративних органах окупаційної влади, що діяли здебільшого в економічній сфері, періодично виникали суперечки.

Оригінально зображено проблему формування національної армії – відповідний підрозділ має назву «Нерішуча «українізація»: українські військові організації в період окупації». В українській історіографії основним гальмівним чинником у цьому процесі визнано окупаційну адміністрацію, що остерігалася, щоб зміцнілі збройні сили Гетьманату не було повернуто проти «гарантів становища». Схожі мотиви брали початок не лише з мемуарів П. Скоропадського та свідчень представників його оточення. Вони були настільки очевидними, що «просочувалися» навіть у художні твори, прикладом чого можуть бути навіть суперечки з приводу відсутності власної армії Української Держави, що виникали між літературними персонажами М. Булгакова («Біла гвардія», «Дні Турбіних» тощо).

Автори видання «Україна між самовизначенням та окупацією: 1917–1922 роки» мають дещо інший погляд. «В тому, що формування українського війська просувалося надто повільно і що напіввійськові формування перебували переважно в жалюгідному стані, була провина не лише Центральних держав, – відзначають вони. – Більша частина провини лежала на самому Гетьманові, оскільки він не вірив, що Центральні держави виведуть війська раніше весни 1919 року і тому не усвідомлював нагальності питання побудови власних збройних сил» [5, с. 258–259].

Психологічно особовий склад інтервенційних військ налаштовували на подвійний, диференційований підхід до населення України. До тих, хто був прибічником

Центральної Ради, далі – гетьманського правління, і вважав іноземні армії визволителями, слід було виявляти лояльність (зважаючи на запрошення урядом УНР для наведення ладу й порядку).

До тих же, хто чинив спротив (усіх їх огульно іменували більшовиками), належало застосовувати закони воєнного часу – розстрілювати.

Згодом таку практику було поширено й на селян–повстанців. Мабуть, автори непевні щодо «суперечливого пункту в історичному оцінюванні «блискавичної війни» в Україні 1918 року: чи був «дозований терор» проти цивільного населення й ворожих сил інтегральною компонентою цієї концепції, щоб ще більше поширювати хаос у таборі противника?» [5, с. 201]. І хоч би як наголошували на «амбівалентній картині» (ситуації в Україні – хаотичній, заплутаній, малозрозумілій для пунктуальних і навіть педантичних іноземців), вживання лапок до терміна «дозований терор» свідчить скоріше не про запозичення з тогочасного лексикону, а усвідомлення неадекватності його вживання на позначення реальних дій влади: масштабний терор – карні експедиції, воєнно–польові суди, контрибуції, заручники, тілесні покарання, повішання, розстріли, артилерійські обстріли, руйнування населених пунктів тощо [5, с. 201–202]. Навряд чи це можна пояснити й виправдати тим, що «серед німецьких військ нерідко траплялися випадки свавілля та порушення дисципліни» [5, с. 203], як і недостатньо розглядати «радикалізацію боротьби з більшовиками» переважно через призму офіційних, часто розрахованих на публічність наказів як відповідну зворотню реакцію окупантів на відомі їм приклади жорстокого ставлення більшовиків до українського населення [5, с. 204–207 та ін.].

Загалом у логічному ланцюжку причинно–наслідкового зв'язку спостерігається прагнення зобразити картину стосунків між окупантами й місцевим населенням так, начебто жорстокість окупантів була вимушеним, необхідним заходом щодо «невідомо з яких причин» наростаючого спротиву іноземним інтервентам. Автори цитують накази, згідно з якими «до потолочі від самих початків треба ставитися з усією нещадністю», «росіянин (так називали і всіх жителів України. – В. С.) розуміє лише брутальну силу... Слабкість тут недоречна», про розстріли полонених, «нещадне» зачищення й розбросання мешканців населених пунктів, організацію масових захоронень [5, с. 208–213].

Практика ж була набагато трагічнішою, коли діяли не за наказами, а з бажанням «радикалізувати» боротьбу з більшовиками: «в полон їх уже не брали, навіть якщо йшлося про тисячі солдатів. І це, здається, нікого не турбувало», не мало «ніяких службових наслідків», а, навпаки, закінчувалося присвоєнням підвищених військових звань тощо [5, с. 213–214]. Логіка окупантів видається надто прямолинійною, навіть вузьколінійною: усіх повстанців вони вважали більшовиками (насправді в липні 1918 року підпільні осередки налічували лише близько 4,5 тис. членів РСДРП(б) на більш як тридцятимільйонну Україну), і «ім не завжди вдавалося відрізнити повстанців від цивільного населення», що мало ефект «випаленої землі» [5, с. 453]. Тобто мова про масовий терор окупантів, що призвів до наростання антагонізму й загострення боротьби в суспільстві.

Можна лише припустити, що небажання занурюватися у «неприємні» сюжети, які «не вписуються» в цивілізаційні стандарти, зумовило лише один (і то невиразний) абзац у підрозділі «Придушення повстань у період окупації» [5, с. 214]: охопити не можна, а описувати бракує сил. Не хотілося б думати, що в основі такого підходу лежить усвідомлення бажання ретроспективно здеформувати історичну дійсність, а підставою для подібних міркувань може слугувати значно предметніший сюжет в іншому місці книжки [5, с. 303–309].

Один з найкардинальніших аспектів тогочасного життя, що, вочевидь, найбільше впливав на багатосторонні міждержавні стосунки, був пов'язаний з реалізацією економічних умов Брестського договору.

У роки загострення продовольчої кризи багато країн у Європі звертали свої погляди в бік «житниці Росії».

«Про безмежні запаси зерна й сировини в Україні ходили легенди, – говориться в книзі «Україна між самовизначенням і окупацією». І ці легенди поширював не хто інший, як самі українські політики, які, обіцяючи великі поставки збіжжя, намагалися загострити увагу держав Антанти, Четверного союзу, а подекуди й тієї чи іншої нейтральної держави на своїх політичних цілях, таких як дипломатичне визнання, підтримка в боротьбі з більшовиками чи укладання торговельних угод. Проте навіть в Україні розуміли, що такі обсяги – далекі від реальності» [5, с. 263].

Мабуть, це не зовсім так. В українській історіографії визнають, що лишки хліба, накопичені в Україні з початку війни через призупинення торгівлі, могли б покрити зобов'язання, покладені на українську сторону в Бресті. І це підтверджують дані, з якими, вочевидь, погоджуються і якими оперують дослідники розглядуваної праці [5, с. 275]. Інша річ, що цього не могла зробити Центральна Рада, не маючи для того жодних інструментів. До того ж своїм законодавством (передусім законом про соціалізацію землі від 18 січня 1918 року) вона остаточно відкрила можливість селянству привласнювати збіжжя, що зберігали в коморах великих землевласників і заможних односельців. Годі й говорити, що після Декрету про землю II Всеросійського з'їзду Рад, правочинність якого на Україну поширив I Всеукраїнський з'їзд Рад, хліб «розтікся» по мільйонах селянських садіб. Повертати його (віддавати) владі, що пообіцяла розрахуватися «за якісь там» міжнародні угоди, ніхто не збирався. А навіть подумати про те, що для того треба змінити законодавство, ба гірше – застосувати силу, Центральна Рада через свою соціальну природу й публічно дані обіцянки не могла [20, с. 68, 136–141].

Зрештою, до подібних висновків «підштовхують» і наведені в дослідженні факти й документи [5, с. 266–269].

У розділі «Економічне використання» (навіть запропонована термінологія бездоганна) показано різницю між інтересами Німеччини й Австро–Угорщини в окупованій Україні: у першому випадку превалювали політичні інтереси, у другому – економічні, стрімке погіршення продовольчої ситуації [5, с. 263–264]. Тому до 31 травня більша частина продовольства з України мала надходити в Австро–Угорщину, а наступні два місяці – у Німеччину.

Слід зазначити, що на згадану обставину фактично не звертають уваги вітчизняні дослідники, хоча це дає додаткові можливості для осмислення хронологічної «кривої» наростання напруги в різних регіонах України.

Досить швидко окупанти переконалися, що найбільшою перешкодою для отримання й відправки за кордон хліба виявилось земельне питання [5, с. 268], точніше, його нерозв'язаність, нездатність як Центральної Ради, так і Гетьманату знайти ефективний варіант сільськогосподарської реформи [5, с. 283–284].

Так, втручання в суто економічні процеси виявилось невідворотним. Причому окупанти далеко не завжди обмежувались економічними підходами й важелями, нерідко віддаючи перевагу силовим методам, грубою використанню військової сили, тим більше, що в цьому відношенні механізмів стримування (окрім селянського спротиву) майже не існувало.

І все ж виграшною, сильною стороною цієї непересічної праці про Україну 1918 року є справді глибокий історико-економічний аналіз відносин у процесі реалізації «хлібного миру». Фахівці запропонували тут виділити три фази: 1) хаос; 2) створення системи заготівель; 3) спроба запровадження всеосяжної вільної торгівлі [5, с. 270–289].

Здається, динаміка й логіка змін пріоритетів у проведенні економічної політики окупаційними структурами «схоплена» достатньо точно: ефективність розв'язання нагальних проблем безпосередньо залежала від розуміння й урахування економічних закономірностей і запровадження в дію економічних важелів. Однак це лише один бік справи. Адже не менш важливим було й те, як сприймали саме перебування іноземних військ в Україні місцеві політичні сили й населення, якою була реакція на заходи як окупаційної, так і вітчизняної влади. Слід також зазначити, що саме ці аспекти у фокусі уваги українських істориків [21, с. 336–342 та ін.], починаючи від організації відсічі іноземній навалі, пасивного та активного (до повстань та партизанської війни) спротиву як економічним, так і політично-організаційним заходам влади.

Власне, пройти повз ці очевидні елементи реальної практики неможливо. Інша річ, як вони «прочитуються», які зроблено «наголоси». «Першу скрипку» в подіях грали військові. А вони від самого початку були не надто дипломатичними, намагаючись досягти результату найпростішими (для військових – силовими) засобами. Так, представник вищого армійського командування Німеччини в Києві барон фон Штольценберг з перших днів перебування в Україні відверто заявляв: «Хліб і фураж для нас життєво важливі. На Заході ми стоїмо перед найтяжчою остаточною битвою. Дипломатична обачність і ймовірні наслідки для майбутнього не можуть бути визначальним мірилом у ситуації, коли те, що нам украй потрібне для життя й ведення війни, ми братимемо силоміць, якщо не буде іншої змоги. Байдуже з цим урядом, якому недовго лишилося (мова про Центральну Раду, що повернулася до Києва 2 березня, а цитовану телеграму було відправлено 4 березня 1918 року. – В. С.), чи з іншим. Комісії тепер тут не до речі, лише військовий наказ» [5, с. 271]. І це не виняток. Уже наприкінці березня австрійський цісар Карл закликав до того, щоб «...реквізиції відбувалися, незважаючи ні на що, а з потреби й силоміць» (там

само). Тож поняття «хаос» на початковому етапі налагодження економічних стосунків з українцями зводилося не лише до відсутності бюрократичних інструкцій, невизначеності прерогатив цивільних і військових структур, небажання місцевої влади виконувати взяті на себе Центральною Радою зобов'язання, а мало ще багато інших причин і вимірів.

Хоча головним завданням другого етапу налагодження системи заготівель сільськогосподарської продукції була заборона військовим брати участь у розв'язанні проблем, на практиці це не лише порушувалось, а й стало неможливим. Нездоланними були суперечності між окупаційними структурами Австро-Угорщини й Німеччини, а також з українськими властями.

Створення цілої низки інституцій – сировинних управлінь, експортних товариств, продовольчих рад, хлібних бюро тощо – було, звісно, кроком у потрібному напрямку, однак налагодити їхню ефективну роботу в стислі строки було непросто. Тому нерідкими були непорозуміння, прояви недовіри, інші негативи, що породжували корупцію, спекуляцію, саботаж. Ускладнення були також наслідком недостатньо відрегульованої змішаної системи державних, військових і приватних інстанцій, що не могло не позначитися на заготівлях.

Осінні спроби запровадження в Україні вільної торгівлі на практиці виявилися спорадичними, а не «всеосяжними» [5, с. 286], а часу для того, щоб перевернути їхню дієвість, фактично не було.

Надаючи перевагу аналізу суто економічних чинників, європейські історики приділили менше уваги впливу на суспільне життя та його економічну складову соціальних рухів, таких, як страйк залізничників [5, с. 284–285, 290], селянські виступи.

Кожен пуд хліба давався австро-німецьким окупантам і гетьманщині буквально «з кров'ю». За перші шість місяців грабінницького режиму українські селяни, обороняючи власне майно й відстоюючи гідність під час повстань, що набрали масового характеру й охопили зрештою майже всю Україну, вбили понад 19 тис. чужоземних солдат і офіцерів, понісши, звісно, значно більше втрат [22].

На упокорення українського народу, який рішуче піднявся на боротьбу з грабінниками, окупантами, не вистачало 500-тисячного контингенту, і посол фон Мумм уже в червні 1918 року просив Берлін надіслати на допомогу 20 німецьким і австрійським корпусам додатково ще 10 [23, с. 40], оскільки, на думку генерала Г. Ейхгорна, у селянських виступах брало участь не менше 10–12% жителів, тобто більше 2,5 млн. осіб [24, с. 245].

Відбирання хліба окупантами за допомогою гетьманців було головною причиною падіння режиму, вважає учасник подій А. Денікін [25, с. 130]. Із цим висновком повністю погоджується дослідник тогочасної «грабінницької продовольчої політики» П. Захарченко [26, с. 70].

На жаль, часом автори солідних академічних видань оминають цей важливий факт, коли стверджують, що селянська боротьба, точніше війна, начебто була спрямована лише проти гетьманської влади й політики. Водночас австро-німецький чинник чомусь замовчують [27, с. 527–621]. Важко пояснити, чому дві

останні наймасштабніші всеукраїнські конференції, присвячені Гетьманату й П. Скоропадському, також не виявили інтересу до проблеми, що аж ніяк не може бути віднесена до другорядних, малоістотних для долі України [28].

Втім така ж сама картина спостерігалася й на двох конференціях, присвячених ширшій проблематиці – дослідженню досвіду всієї революційної доби, – що загалом може свідчити про певну історіографічну тенденцію, можливо, зміну деяких акцентів і пріоритетів сучасної вітчизняної гуманітаристики під впливом пошуку оптимального вектора зовнішньополітичних орієнтацій.

В українській історіографії існують розбіжності в даних про кількість продукції, відправленої до Центральних держав впродовж окупації [30]. Нині є добра нагода порівняти результати підрахунків з одержаними показниками за кордоном, хоча висновок спільний: за жодним показником кількість сільськогосподарських товарів, передбачена брестськими угодами, не була виконана. Так, кількість зерна, відвантаженого для експорту в Німеччину й Австро-Угорщину, на 31 серпня становила 102 тис. тонн (близько 10%). З домовлених обсягів яєць було відправлено 60 млн. штук (12–15%), великої рогатої худоби – 91 тис. голів (45%), цукру – близько 38 тис. тонн (75%). Станом на 16 серпня з 8260 вагонів з харчами 4326 (52,37%) попрямували до Німеччини, а 1610 (19,49%) – до Австро-Угорщини [5, с. 289]. При найоптимальніших оцінках, враховуючи несанкціоновані вивезення й контрабанду, вдалося відправити за кордон не більше половини запланованих обсягів [5, с. 290–291].

Невтішними були й результати реалізації угоди про додаткове постачання продуктів із загалом доброго урожаю 1918 року [5, с. 290–291].

Цікаві спостереження у виданні наведені щодо експорту товарів Центральних держав до України. У вітчизняній історіографії наголошено на тому, що, починаючи з Брестської конференції, нові союзники прагнули максимізувати власні вигоди, зокрема домогтися нееквівалентного обміну [31], постачання застарілих машин і обладнання за завищеними цінами тощо.

Зарубіжні ж колеги довели, що розрахунок на донецьке вугілля (і це виправдовувало якнайшвидше захоплення Донбасу) не справдився і дуже швидко з'ясувалося, що для вивозу придбаної продукції сільського господарства слід постачати пальне в Україну. Так, найважливішою статтею експорту Німеччини впродовж усього періоду окупації стало кам'яне вугілля, обсяги якого зростали щомісяця, і 750 тонн нафтопродуктів [5, с. 293–294].

Що ж до сільськогосподарських машин, текстилю, паперу, хімічно-фармацевтичної продукції та обладнання для текстильного виробництва, то тут і можливості були порівняно невеликими, і асортимент товарів нешироким.

З наведених даних випливає, що на практиці сформувалася нееквівалентність протилежного до очікуваного характеру. Так, з квітня до вересня 1918 року територію Німеччини в напрямку України покинули 23,5 тис. вагонів, завантажених переважно

вугіллям, тоді як у зворотному напрямку прибуло 10,7 тис. вагонів з продовольством і сировиною [5, с. 294]. Щоправда, переведення цих даних у вартісний вимір відсутнє, однак і вищезазначене справляє враження.

Загальний експорт сільськогосподарських машин і реманенту, емальованого посуду й нафтопродуктів з Австро-Угорщини виявився значно меншим – 1937 вагонів [5, с. 295].

Навівши численні кількісні дані (вище зазначено лише окремі сумарні показники), західні історики поставили підсумкове запитання: «визискування» чи «використання»? Об'єктивно констатувавши, що «запустили в хід економічний двигун України» «не вдалося», зроблено досить категоричний висновок: «...з сьогоденського погляду результату економічної політики Центральних держав можна дати вже однозначну оцінку: вона була катастрофічно провальною. До Австро-Угорщини і Німеччини не надійшла навіть невелика частина очікуваного хліба. Натомість Німеччина була змушена експортувати до України великі обсяги вугілля та ще й виплачувати щомісячно 110 млн. марок окупаційних видатків. Тож в економічному сенсі українська кампанія була «збитковою інвестицією», а щонайпізніше з розгортанням громадянської війни стало зрозуміло, що інвестованих грошей вже не повернути» [5, с. 297].

Проведений аналіз істотно відрізняється від вітчизняного [33], і звернення до його результатів, безперечно, здатне надалі поглибити дослідження в цій важливій сфері, сприяти осмисленню непростих процесів.

Високе смислове навантаження має у книзі підрозділ «Погляд зсередини – життя за окупації» (автор – В. Расевич). У ньому відтворено реалістичну картину катастрофічного становища в Україні на момент заключення Брестського миру. Читачів логічно підводять до висновку про неминучість конфлікту між «лівою» Центральною Радою та командуванням австро-угорських і німецьких військ, прихід яких позбавлені власності заможні верстви (поміщики, підприємці, куркульство) розглядали як підставу для повернення втраченого майна й позицій.

Із часом ситуація лише загострювалася. Повернення земель землевласникам і примусове зобов'язання селян повернути розграбоване майно було розпочато паралельно з реквізиціями австро-угорськими й німецькими військами та діями каральних загонів, що після державного перевороту 29 квітня стали ще брутальнішими й жорстокішими. Звісно, зворотна реакція була не просто негативною, а ворожою, відпорною.

Що до оцінки позиції П. Скоропадського, то тут особливий акцент зроблено на його ставленні до національного питання, що проявлялося в підтримці «великоруської» концепції української нації, зневазі до українських політичних проєктів як «галицького породження» [5, с. 301]. Гетьман взагалі вважав російських і галицьких українців двома різними народами, а Австро-Угорщину сприймав «через немилу для себе галицьку призму» [5, с. 302].

У результаті українську владу, що спиралася на «чужі сили», була сформована за рахунок «чужих партій» (передусім кадетів) і відстоювала «чужу

політику», кваліфікували як «чужу». Суспільний компроміс був недосяжним. Населення, передусім селянство, ставилося до окупантів украї вороже. Повсюди ширилася непоко́ра, саботаж, вибухали масові повстання, що австро-німецькі війська за підтримки української влади нещадно придушували – «топили в крові», палили, руйнували цілі села.

Піднесенню боротьби на новий щабель сприяло й загальне становище в Україні, спричинене настроями революційної доби, прагненнями української нації домогтися всебічного, повномасштабного відродження.

Автори виконаного наукового проекту цілком логічно виділили проблему державотворення в Україні в революційну добу, «надавши слово» українським історикам Г. Касянову і В. Расевичу, які досить об'єктивно презентували набутки вітчизняної історіографії. Щоправда, дещо незрозуміле формулювання назви 2-го розділу «Українські «спроби державотворення» між самостійністю та окупацією» [5, с. 127], оскільки взяті в лапки слова «спроби державотворення» можна сприйняти як сумніви в реальності вчиненого нацією, її політичним проводом, що зовсім не виправдано і суперечить цілком очевидним фактам.

Логічним і конструктивним виглядає намагання трохи розширити (водночас поглибити) підхід до проблеми через органічне включення в реконструкцію тогочасних процесів надважливого складника – революції, що призвело до синтетичної постановки питання «Україна між революцією, самостійністю та окупацією» [5, с. 129]. Завдяки такому спрямуванню дослідження об'єкта відтворена картина є переконливішою, оскільки виводить на чільне місце, акцентує увагу на визначальному чиннику – революційному поступі суспільства.

Щоправда, навряд чи варто беззастережно погоджуватися з твердженням, ніби «академічні історики досягли консенсусу: Українською революцією називають усі події 1917–1920 років на українських землях» [5, с. 129]. Адже українська революція – це один із суспільних процесів революційної доби, що «не покриває» всієї багатоманітності тогочасного життя. Визначальними були Лютнева й Жовтнева революції (а Україна входила до складу Росії), Листопадова революція в Німеччині (1918 р.), революційний розпад Австро-Угорщини, що «вплелися» в контекст подій в Україні та безпосередньо вплинули на їхній перебіг і наслідки. Українська ж революція мала цілком конкретний національно-демократичний зміст: розв'язання національного питання, національного самовизначення, досягнення нацією рівноправного становища серед інших соціумів, відродження державності й різнобічний, повнокровний розвій нації [34].

Хронологічні межі Української революції, на які орієнтується Г. Касянов (березень 1917 – 21 листопада 1920 року), – найоптимальніший варіант, хоча як у вітчизняній, так і в зарубіжній історіографії існують великі розбіжності.

Що до тогочасних державних і квазідержавних утворень, то із запозиченого з публікації Д. Яневського переліку можна погодитися не з усім.

Так, помилково позначати кінцеву дату існування Української Держави 15 листопада 1918 року. У цей день лише почалося повстання під проводом Директорії,

що закінчилося зреченням влади П. Скоропадським 14 грудня.

Якщо з певними застереженнями ще можна якось погодитися із тим, що Західноукраїнська Народна Республіка формально припинила своє існування після прийняття Акта злуки (Універсалу соборності) 22 січня 1919 року, то незрозуміло, чому ця позиція поширюється й на УНР. Не було після цього ніякої перерви в існуванні вже соборної Української Народної Республіки, відновленої 16 липня 1919 року. Насправді це дата переходу УНР і Української галицької армії на терени Наддніпрянської України. Непереконливо виглядають і віхи існування Радянської України, зокрема липень 1918 року. Тоді, 5–12 липня, проходив Перший з'їзд КП(б)У, на якому було ухвалено рішення розпустити Народний секретаріат – уряд радянської України, офіційна назва якої була «Українська Народна Республіка». 6 січня 1919 року Тимчасовий робітничо-селянський уряд України, що своїм маніфестом від 28 листопада 1919 року оголосив про відновлення Української Республіки Рад, дав останній нову офіційну назву – «Українська Соціалістична Радянська Республіка». Однак із чим пов'язані такі її хронологічні віхи, як грудень 1919 року й лютий–травень 1920 року, залишається загадкою.

Є запитання й щодо локальних утворень. Так, немає підстав вважати, що Донецько-Криворізька Радянська Республіка навіть формально входила до складу РСФСР – того прагнули ініціатори й творці ДКРР, однак РНК не дав своєї згоди. До того ж офіційно Донецько-Криворізька Радянська Республіка була створена 31 січня 1918 року, а не 27 грудня 1917 року. Дуже проблематичним залишається питання щодо існування Одеської Радянської Республіки, навіть формальних критеріїв якої (визначення кордонів, директивної документації, управлінських структур, окрім призначення деяких комісарів для розв'язання завдань на окремих напрямках і т.п.) не існує.

А Радянська Республіка Таврида не входила до складу України [5, с. 130–131].

Селянську повстанську армію очолював не Никифор Григорій – один з лідерів УПСР і УНР, – а Матвій Григорій [5, с. 129, 131].

На жаль, досить схематично відтворено картину постанов Західноукраїнської Народної Республіки, мотивацію й етапи поборницького процесу, як утім і функціонування соборної Української Народної Республіки [5, с. 173–191], що насправді мало надзвичайно великий вплив на всю долю революції й національної державності. Щоправда, у тексті є посилання на цікаві дослідження відомих вітчизняних вчених, де можна знайти додаткову інформацію.

Можна було сподіватися, що пов'язані зі згаданими аспектами сюжети будуть висвітлені в спеціальному підрозділі «Політика більшовицької Росії щодо України в 1917–1922 рр.». Однак принципово важливі моменти відображено здебільшого поверхово й уривчасто [5, с. 337–358], до того ж із низкою фактологічних помилок. Так, постанову Тимчасового уряду в Петрограді від 3 липня 1917 року з українського питання видано за акт про надання автономії Україні, начебто підписаний делегацією Тимчасового уряду в Києві 2 липня [5, с. 337]. Неправильно передано події жовтневого

збройного повстання в Києві; М. Бухарін не підписував «Декларацію прав народів Росії» – це зробили лише В. Ленін і Й. Сталін [5, с. 338]; переплутано дати, порушено хронологію викладу багатьох подій [5, с. 340–344].

Комуністичну партію (більшовиків) України було створено не в квітні 1918 року (19–20 квітня в Таганрозі було проведено лише нараду партійних працівників, на якій обрали Оргбюро для скликання конференції більшовиків України), а сам установчий з'їзд відбувся 5–12 липня 1918 року в Москві. Саме на ньому й було створено КП(б)У, статус якої як складової (на правах обласної) організації, частини РКП(б), помилково тлумачать як об'єднання КП(б)У з РКП(б) [5, с. 342]. Тимчасовий робітничо–селянський уряд України в момент проголошення своєї декларації 29 листопада 1918 року очолював не Х. Раковський, як стверджують у книзі [5, с. 343], а Г. Пятаков.

Х. Раковського було призначено Головою Уряду 24 січня 1919 року.

Перелік допущених помилок, неправильних оцінок і тлумачень можна продовжити, однак важливіше те, що складні, суперечливі, неоднозначні процеси висвітлено досить необ'єктивно, тенденційно, у явній невідповідності з рівнем розробки відповідних проблем в сучасній українській історіографії, а зазначений підрозділ дисонує з іншими змістовними компонентами роботи.

Очевидно, українсько–польські відносини [5, с. 415–428] (автор – Б. Мусял) доцільніше було б розглянути дещо вище, навіть перед аналізом політики Франції щодо України (хоча був факт нетривалої окупації французами та їхніми союзниками деяких південних районів, а позиція щодо Директорії й білого руху значно вплинула на долю УНР).

Чимале значення тут мало те, що ставлення Франції до українського регіону було значно зумовлене особливими розрахунками Парижа щодо ролі Варшави в регіоні, а вибір лінії поведінки багато в чому залежав від розвитку подій на польсько–українському фронті, де на першому місці для французів був саме польський інтерес.

Мова вже не йде про Великобританію й Сполучені Штати Америки, опосередкованість політики яких щодо окупації України була ще більшою.

Однак зміст і сутність висновків значно залежали від принципів підходу до аналізованих процесів, глибини й сумлінності дослідницького аналізу історичного матеріалу.

Із цього погляду політичне лукавство є очевидним з таких слів: «на більшій частині польських і українських територій панувала Російська імперія»; «варто було сподіватися тісної співпраці між прихильниками з одного боку, польської, а з другого – української незалежності, а тому однією з мрій польської «ірредити» перед 1914 роком був спільний польсько–український похід на Київ» [5, с. 415]. Це пояснює позицію Ю. Пілсудського, який вважав Україну «природним союзником відродження Польщі у боротьбі з Росією» [5, с. 416].

Звісно, з такого погляду окупація Східної Галичини й Західної Волині – не проблема. Українці мали закривати на все очі, дякувати полякам за обіцянки визволити їх з російської неволі й «принагідно»

реалізувати плани відродження «історичної», «дорозборової» Польщі.

Природно, українські історики як у попередніх, так і в сучасних публікаціях, принаймні у більшості з них [35], таку точку зору не поділяють.

Усупереч статистичі (у Східній Галичині з 4,9 млн. мешканців 3,1 млн. становили українці, 1,1 млн. – поляки, 620 тис. – євреї), «польські політики в Галичині готувалися до створення незалежної Польщі, до якої мали належати також Львів і Східна Галичина». Вони сприйняли Брестський мир, рішення про створення в перспективі «коронного краю» як «несправедливе і анти польське», що викликало польсько–український конфлікт, тобто війну проти Західноукраїнської Народної Республіки, під час якої загинуло 15 тис. українських і 10 тис. польських вояків, не рахуючи мирних жителів [5, с. 417–420].

У виданні політику Ю. Пілсудського щодо УНР розглянуто й оцінено однобічно, під кутом зору лише польського інтересу, що підтверджує буквально кожен абзац, кожне твердження, наприклад: «Після того, як польсько–українські суперечки владналися на користь Польщі, Пілсудський зробив ставку на незалежну Україну на чолі з Петлюрою. З польського погляду незалежна Україна, яка не піддає сумнівові територіальні претензії Польщі у Східній Галичині й на Волині, була стратегічним союзником у протистоянні з комуністами, а також великоросійськими націоналістами» [5, с. 422].

Об'єктивно оцінюючи факти, згідно з якими С. Петлюра, його прибічники в УНР вважали союз з Польщею «останнім шансом» для збереження національної державності, автор відповідного розділу схильний виправдовувати й політику Ю. Пілсудського, який спритно користувався зі скрути проводу УНР і його готовності йти на будь–які поступки. Між тим «українську карту» цинічно використовувала Друга Річ Посполита, коли йшлося про відносини і з Червоною, і з Білою Росією. Так, підрозділ під назвою ««Київська операція»: спроби відновлення української державності» [5, с. 426–428] виглядає недостатньо вагомим – у ньому не лише не розв'язано, а навіть не поставлено нагальні проблеми, з приводу яких точиться дуже напружена наукова дискусія.

На жаль, у деяких сучасних вітчизняних дослідженнях помітний «крен» у бік симпатій до політики Ю. Пілсудського і відходу від принципів, детермінованих справжнім українським інтересом позицій С. Петлюри [36].

Вельми насиченим інтелектуальною аналітичною інформацією є підрозділ «Політика Франції щодо України в 1917–1924 рр.» (автор – Ганнес Ляйдингер).

Метаморфози дипломатії Франції органічно «вплетені» в канву геополітичних процесів і водночас вдало персоналізовані [5, с. 369–370], достатньо кваліфіковано підводять до розуміння акції, промовисто–самокритично найменованої в документах «жалогідною авантюрою», «південноросійською аферою», тобто військовою інтервенцією в Україну.

Хоча в українській історіографії з часів репортерських публікацій у періодичній пресі, а також праць В. Винниченка, П. Христюка, І. Мазепи, А. Марголіна, О. Назарука, М. Маргуліса і до сьогодні зроблено

чимало, у книзі є цікаві уточнення, що прояснюють справжній смисл переговорів з представниками французького командування з Одеси й Бірзулі, далекосяжних розрахунків посланців Директорії, згрупованих навколо С. Петлюри [37].

Українські автори, з одного боку, ґрунтуються на усвідомленні спільної позиції Антанти щодо планів відродження «єдиної і неподільної Росії», а з другого, констатують дедалі наростаючі, просто безмежні апетити Ф. д'Ансельма й А. Фрейденберга. «Досягнутий «компроміс», – зазначено в книзі, – був почасти схожий на самозречення українців: під тиском французів вони, попри спротив і застереження, погодилися не лише з тим, що верхове головнокомандування військами до кінця лютого 1919 року перебуватиме в руках антантівських генералів, а залізниця і фінанси країни під іноземним контролем, а й з переформатуванням уряду, зокрема, з відставкою Винниченка, якого д'Ансельм вважав невірним лівим екстремістом.

Після того французькі офіцери в колонізаторській манері націлилися на встановлення протекторату без формальної на те згоди Директорії та незалежної України. План Фрейденберга об'єднати цю територію з більшою Росією на союзницьких засадах не зміг знайти прихильників серед оточення Денікіна» [5, с. 370–371].

Це проливає світло на два принципових моменти. По–перше, відповідно до вимог антантівських парламентаріїв, з самого початку було вирішено не надавати допомогу українській державності як такій за будь–яких умов. По–друге, розраховували не лише на підпорядкування А. Денікіну збройних сил УНР, а на об'єднання всієї небільшовицької Росії, у якій місця Україні – самостійній, автономній чи з будь–яким іншим статусом – бути не могло. Так, після з'ясування важливого елемента «плану Фрейденберга» (це підтверджено документальними архівними даними), що, природно, втаємничували від час переговорів, багато чого стає на свої місця.

На цьому тлі дуже цікаві ще два локальні елементи, на яких не загострено увагу у вітчизняних історичних працях: неприйняття англо–американськими партнерами переговорів французів з представниками С. Петлюри та наголошування на єврейському походженні А. Фрейденберга. Це, зокрема, змушує замислитися над тим, що в переговорах було використано обіцянку С. Петлюри побудувати в Україні першу національну масонську республіку [38].

Характерним для позиції Франції щодо України був «оборонний антибільшовизм» [5, с. 372–375], до чого, часом усупереч національно–державним інтересам, змушувала погоджена з Великобританією й США політична лінія.

На окрему увагу заслуговують цікаві, важливі, багатоаспектні проблеми, пов'язані із з'ясуванням впливу на загальноєвропейську ситуацію, на розвиток подій в Україні таких могутніх гравців тогочасного світового поступу, як Об'єднане Королівство Великої Британії та Ірландії й Сполучених Штатів Америки [5, с. 381–414] (автор – В. Дворнік), хоча й у вітчизняній історичній науці з'являються серйозні дослідження [39].

Можна знайти вагомі, змістовні для відтворення загальної картини моменти, до яких українська історіографія практично не доходила, зокрема стосунки

зі Швейцарією в 1918 році [5, с. 429–440] (автори – В. Дворнік, П. Ліб).

Висновки, яких дійшли автори, досить логічні, виражені й переконливі. Окупацію України Центральними державами вони оцінюють як «цілковитий провал» для суб'єктів акції [5, с. 453]. Для України ж вона обернулася не стільки нетривалим відновленням незалежності, скільки «міцними обіймами» «нових союзників», від яких важко було звільнитися (свого часу історик В. Чередниченко охарактеризував феномен вбивчим (*влучним?*) публіцистичним словосполученням «самостійність в німецькому ошийнику», що в чомусь перегукується, а в чомусь продовжує історіографічну традицію 20–х років, коли вживали вираз «під німецькою п'ятою») [40]. Ту ситуацію, у яку потрапила тогочасна Україна, значно пояснювало, зокрема, її стратегічне територіальне розташування та багаті економічні ресурси.

Відтворення подій у книзі багато в чому виглядає цілком реалістичним, аргументованим, особливо в аспектах, пов'язаних з економічною сферою життя. Загалом же окупаційний період кваліфікують як «фазу принаймні відносного миру» [5, с. 256]. З такою оцінкою важко погодитися, як і з тим, що «на питання про те, як сприймало українське населення окупаційні війська в 1918 році, науковці досі не дали чіткої відповіді, а в радянській історіографії та архівній політиці це питання опинилось у тіні подій 1918 року... проте очевидно, що популярність Центральних держав до кінця їхнього перебування в Україні дедалі меншала» [5, с. 454–455].

У цьому контексті слід зазначити, що не лише в радянській історіографії, а й у значно ширшому дослідницькому зрізі здавна, починаючи з праць В. Винниченка, Д. Дорошенка, М. Шаповала, П. Христюка, І. Мазепи і до публікацій сучасних істориків, домінуючим є висновок, що рішення неприйняття австро–німецьких окупантів, підтримувані ними режимів Центральної Ради й Гетьманату призвело до повсюдних масових виступів населення, нових могутніх сплесків громадянської війни.

Відповідаючи на запитання, чому Україні в революційну добу, у 1918 році, не вдалося вибороти й закріпити самостійність, автори колективної праці вважають, що тут, головним чином, вплинули два моменти. По–перше, «Україну в її прагненнях до своєї державності не підтримав ніхто з основних гравців світової спільноти» [5, с. 456–458].

По–друге, «інший фактор, який стояв на заваді утвердженню самостійності України, мав внутрішньоукраїнський характер. Протягом усього цього періоду українці не змогли дійти внутрішнього консенсусу про те, на кого має орієнтуватися Україна і з якими партнерами співпрацювати в утвердженні своєї самостійності. Українська національна ідея майже не знаходила підтримки серед значною мірою неписьменного сільського населення: селяни хоч і розмовляли українською, але питаннями про те, на що має орієнтуватися держава і хто нею має керувати чи, наприклад, що визначає «українець», у селі ніхто не займався. Натомість міські еліти українського національного руху були розділені на проєвропейські та проросійські. Обидва напрями майже непримиренно

протистояли один одному і до того ж не мали єдності у своєму середовищі. Насамперед у проєвропейському таборі не могли дійти спільної думки про те, на кого орієнтуватися, – на Варшаву, Берлін, Париж, Лондон чи Відень. Можливість якогось водночас і проєвропейського, і проросійського середнього шляху в майбутнє на той час ще не могла мати консенсусу» [5, с. 459].

На цей звертають увагу й історики України [41], хоча нерідко, применшуючи проблему, відходячи від конкретної ситуації, легковажно заявляють, що лідери Української революції просто стомилися від вибору зовнішньополітичних орієнтацій: слід було пов'язувати свою долю з Антантою, а не з тим, хто програвав війну. Однак спочатку слід з'ясувати, наскільки вільною була УНР у своєму виборі, чи могла вона вирватися з надзвичайно жорстких обставин, що вимагали рухатися у напрямку, детермінованому комплексом об'єктивних і суб'єктивних чинників.

Сформульовані в книзі висновки загалом правильні, хоча, безперечно, надалі можуть бути конкретизованими, уточненими, урізноманітненими, поглибленими. Зокрема, йтиметься про надзвичайно складні процеси, що наповнювали соціальне життя. Саме в 1918 році відбулися кардинальні зміни в розвитку більшості політичних партій, передусім українських. Для подальшої долі державності, майбутнього нації це мало колосальне значення.

Певним стимулом для нових розмірковувань, подальших наукових пошуків може послужити документальне видання про добу Гетьманату, що побачило світ у кінці 2015 року [42].

Поява книги «Україна між самовизначенням та окупацією: 1917–1922 роки» – непересічне явище в історичній науці. Хочеться думати, що вона надасть додаткового імпульсу розвитку вітчизняної історіографії. Реагуючи на її зміст, висновки, оцінки, історики України можуть поєднати їх з власними набутками, врахувати позитиви, відкинути те, що з погляду серйозної наукової експертизи виявиться неприйнятним, додатково продумати аргументацію щодо сумнівних моментів і зосередитися на нагальних і перспективних питаннях.

Список використаних джерел

1. Див.: Політична історія України ХХ століття. У 6 т. – Т.2. Революції в Україні: політико-державні моделі та реалії. – К., 2003. – 488 с.; Капелюшний В. Здобута і втрачена незалежність: історіографічний нарис української державності доби національно-визвольних змагань (1917–1921 рр.). – К., 2003. – 608 с.; Гетьманат Павла Скоропадського: історія, постаті, контрверсії. Всеукраїнська наукова конференція. 19–20 травня 2008 р. – К., 2008. – 320 с.; Пиріг Р. Українська гетьманська держава 1918 року. Історичні нариси. – К., 2011. – 336 с.; Нариси історії Української революції 1917–1921 років. У 2 кн. Кн.1. – К., 2011. – 390 с.; Кн.2. – К., 2012. – 464 с.; Павло Скоропадський – останній гетьман України (до 140-річчя від дня народження) // Національна та історична пам'ять. – 2013. – Вип.7. – 310 с.; Українська революція 1917–1921 років: погляд із сьогодення. – К., 2013. – 656 с.
2. Див.: Солдатенко В. Українська революція: концепція та історіографія. – К., 1997. – 416 с.; Солдатенко В. Українська революція: концепція та історіографія (1918–1920 рр.). – К., 1999. – 508 с.; Солдатенко В. Україна в революційну добу. Історичні есе-хроніки. У 4 т.: Т. II. Рік 1918. – К., 2009. – 411 с.; Солдатенко В. Революційна доба в Україні (1917–1920 роки). Логіка пізнання, історичні постаті, ключові епізоди. – К., 2011. – 568 с. (друге вид., доп. і перероб. – К., 2012. – 522 с.);

Солдатенко В. У вирі революції і громадянської війни. – К., 2012. – 272 с.; Солдатенко В. Гражданская война в Украине. 1917–1920 гг. – Москва, 2012. – 672 с.

3. Див.: Федюшин О. Украинская революция 1917–1918. – Москва, 2007. – 334 с.; Уилер-Беннет Д. Брестский мир. Победы и поражения советской дипломатии. – Москва, 2009. – 415 с.

4. Нариси історії Української революції 1917–1921 років. – Т.1. – С.385–387.

5. Дорнік В., Касьянов Г., Ліб П., Ляйдинг Міллер А., Мусял Б., Расевич В. Україна між самовизначенням та окупацією: 1917–1922 роки. – К., 2015. – 512 с.

6. Die Ukraine zwischen Selbstbestimmung und Fremdherrschaft 1917–1922. – Zeugam Graz. – 2011.

7. Див.: Попик С. Українці в Австрії, 1914–1918 рр.: австрійська політика в українському питанні періоду Великої війни. – К. – Чернівці, 1999. – 236 с.; Історія України. Вид. 3-тє доп. і перероб. (загальна редакція – В. А. Смоля). – К., 2002. – С.197–209; Україна в Європі: контекст міжнародних відносин. – К., 2011. – С.214–265; Нариси історії Української революції 1917–1921 років. У 2 кн. – Кн.1. – С.13–86; Головенко В., Матвієнко В., Солдатенко В. Дипломатична історія України (кінець ХІХ – перша чверть ХХ століття). – К., 2011. – С.7–172; Велика війна 1914–1918 рр. і Україна. У 2 кн. Кн.1: Історичні нариси. – К., 2014. – 784 с.; Дацьків І. Дипломатія українських державних утворень у захисті національних інтересів: 1917–1923 рр. – Тернопіль, 2009. – 519 с.; Литвин В. М. Історія України. Підручник. – К., 2013. – 992 с.

8. Головенко В. І., Солдатенко В. Ф. Українське питання в роки Першої світової війни. – К., 2009. – 448 с.

9. Див.: Яремчук В. Д. Українська багатопартійність Наддніпрянської і Західної України: компаративний аналіз (1899–1918). – К., 2012. – С.355, 392, 404–405, 419; Кугутяк М. Українська націонал-демократія. 1918–1939. Т.1. – К. – Івано-Франківськ, 2002. – С.65–69.

10. Рубач М. А. К истории украинской революции (Заметки и документы: декабрь). Глава III. Внешние политические факторы // Летопись революции. – 1926. – №5 (20). – С.7–35.

11. Див.: Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції. 1917–1920. – Т.2. – Прага, 1921; Дорошенко Д. Історія України. 1917–1923 рр. – Т.1. – Ужгород, 1932; Левицький К. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни (1914–1918 рр.). – Л., 1930; Берестейський мир. З нагоди 10-х роковин 9.II.1918–9.II.1928. Спомини та матеріали. – Львів–Київ, 1928.

12. Див.: Никольников Г. А. Брестский мир и Украина. – К., 1981. – 173 с.; Симоненко Р. Брест. Двобій війни і миру. – К., 1988; Держалюк М. Берестейський мир і Україна // Пам'ять століть. – 1998. – №1; Солдатенко В. Перша дипломатична акція УНР – Берестейська угода // Україна дипломатична. Науковий щорічник. – К., 2002. – Вип. II. – С.248–263; Михутина І. Украинский Брестский мир. Путь выхода России из Первой мировой войны и анатомия конфликта между Совнаркомом РСФСР и правительством Украинской Центральной Рады. – Москва, 2007. – 288 с. (Рецензії В. Солдатенка на монографію опубліковано в «Українському історичному журналі» (2007. – №4. – С.203–206) і журналі «Отечественная история» (Москва, 2007. – №6. – С.187–189); Дацьків І. Брест 1918: європейський прорив України. – Тернопіль, 2008. – 553 с.

13. Див.: Грушевський М. Ілюстрована історія України. – К. – Відень, 1920. – С.564–565; Дорошенко Д. Знач. праця. – С.333; Христюк П. Знач. праця. – С.139–141; Винниченко В. Відродження нації (Історія української революції [марець 1917 – марець 1919]). Ч. II – К. – Відень, 1920. – С.208–209; Шаповал М. Велика революція і українська визвольна програма. – Прага, 1928. – С. III.

14. Див.: Крах германской оккупации на Украине (по документам оккупантов). – Москва, 1936. – 205 с.; Освободительная война украинского народа против немецких оккупантов. – К., 1938. – 622 с.; Документи о разгроме германских оккупантов на Украине в 1918 году. – Москва, 1942. – 240 с.

15. Див.: Белан Ю. А. Отечественная война украинского народа против немецких оккупантов в 1918 году. – К., 1960. – 330 с.; Супруненко Н. И. Очерки истории гражданской войны и иностранной военной интервенции на Украине. – Москва, 1966. – 455 с.; Солдатенко В. Ф. Гражданская война в Украине. 1917–1920 гг. – Москва, 2012. – 672 с.

16. Енциклопедія історії України. – К., 2003. – Т.1.

17. Там само. – С.20; Тимошук О. В. Охоронний апарат Української Держави (квітень–грудень 1918). – Харків, 2000. – 462 с.

18. Див.: К десятиліттю інтервенції. Сб. статей. – Москва–Ленинград, 1929. – 246 с.; Пташинський П. До історії німецько-австрійської інтервенції на Україні // Архів Радянської України. – 1932. – №1–2; Німецько-австрійська інтервенція на Україні. – Т.1. – Х., 1933; Скляренко С. Боротьба трудящих України проти німецько-австрійських окупантів і гетьманщини в 1918 р. – К., 1960. – 284 с.; Карпенко О. Ю. Імперіалістична інтервенція на Україні (1918–1920). – Л., 1964. – 255 с.; Супруненко Н. І. Очерки истории гражданской войны и иностранной военной интервенции на Украине (1918–1920). – М., 1966. – 455 с.; Українська РСР в період громадянської війни, 1917–1920 рр.: У 3 т. Т.1. Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції в Росії. Встановлення і зміцнення Радянської влади на Україні. Вітчизняна війна українського народу проти австро-німецьких окупантів (березень 1917 р. – листопад 1918 р.). – 1967. – 422 с.

19. Див.: Заставенко Г. Крах німецької інтервенції на Україні в 1918 р. – К., 1959. – 153 с.; Тичина В. Є. Боротьба проти німецьких окупантів і внутрішньої контрреволюції на Україні в 1918 році. – Х., 1969. – 284 с.; Пиріг Р. Я. Гетьманат Павла Скоропадського: між Німеччиною і Росією. – К., 2008. – 209 с.

20. Солдатенко В. Ф. Україна в революційну добу. Історичні есе–хроніки. Т. II. Рік 1918.

21. Україна: політична історія XX – початок XXI століття. – К., 2007.

22. Див.: Христюк П. Замітки і матеріали до історії Української революції. – Т. III. – Прага, 1921. – С.127; Шаповал М. Велика революція і українська визвольна програма. – Прага, 1928. – С.112.

23. Первый съезд коммунистической партии большевиков Украины. 5–12 июля 1918 г. Протоколы. – К., 1991.

24. Солдатенко В. Україна в революційну добу. Історичні есе–хроніки. – Т. II. Рік 1918.

25. Деникин А. И. Очерки русской смуты: В 5 т. – Т.2.

26. Захарченко П. Селянська війна в Україні: рік 1918. – К., 1997.

27. Історія українського селянства. Нариси в 2 т. – К., 2006. – Т.1.

28. Гетьманат Павла Скоропадського: історія, постаті, контрверсії. Всеукраїнська наукова конференція 19–20 травня 2008 р.; Павло Скоропадський – останній гетьман України (до 140–річчя від дня народження). Збірка наукових праць.

29. Україна в революційних процесах перших десятиліть XX століття. Міжнародна науково–теоретична конференція 20–21 листопада. – К., 2007. – 580 с.; Українська революція 1917–1921 років. Погляд із сьогодення. – К., 2013. – 656 с.

30. Див.: Очерки развития народного хозяйства Украинской ССР. – М., 1954. – С.72; Борисов В. И. Военный коммунизм: идеология и практика (о ходе проведения продовольственной политики в Украине). – Луганск, 1993. – С.22; Пиріг Р. Я. Українська гетьманська держава 1918 року. Історичні нариси. – С.168; Прутуляк П. Україна і Брестський мир: від підписання до виконання: (1917–1918 рр.). – К., 2004. – 216 с.

31. Прутуляк П. Економічний договір УНР з Німеччиною та Австро–Угорщиною 1918 р. // Український історичний журнал. – 1997. – №1. – С.62–71.

32. Див.: Політична історія України. XX століття. Т.2. – С.258–271; Пиріг Р. Я. Українська гетьманська держава 1918 року. Історичні нариси. – С.172–180; Солдатенко В. Ф. Україна в революційну добу. Історичні есе–хроніки. – Т.2. – Рік 1918. – С.238–241; Солдатенко В. Ф. Гражданская война в Украине. 1917–1920 гг. – С.219.

33. Див.: Борисов В. И., Чернобаев А. А. Хлеб, война, революция: продовольственная политика на юге России в период Первой мировой войны и революции (1914–1918 гг.). – Москва – Луганск, 1997. – С.104–127; Економічна історія України. Історико–економічне дослідження. У 2 т. – К., 2011. – Т.2. – С.97–153; Лозовий В. Продовольче становище в Україні в період Гетьманату: політика влади і реакція селянства (1918 рік) // Студії з історії української революції 1917–1921 років. Збірник наукових праць на пошану доктора історичних наук, професора Руслана Яковича Пирого з нагоди 70–річчя з дня народження та 40–річчя науково–педагогічної діяльності. – К., 2011. – С.184–196; Солдатенко В. Ф. Чинник «українського хліба» в громадянській війні 1917–1920 рр. // Український селянин. Збірник наукових праць. – Черкаси, 2014. – №14. – С.156–162.

34. Див.: Солдатенко В. Ф. Українська революція як суспільний феномен: пошук методологічних засад дослідження // Центральна Рада і український державотворчий процес. Матеріали наукової конференції. 20 березня 1997 р. Ч.І. – К., 1997. – С.20–29; Солдатенко В. Ф. Українська революція: концепція та історіографія. Кн. 1–2. – К. – Кн.1. – 1997. – 416 с.; Кн.2. – 1999. – 508 с.; Солдатенко В. Ф. Українська революція. Історичний нарис. – К., 1999. – 976 с.; Солдатенко В. Ф. Українська революція: феномен і дослідники // Пам'ять століть. – 1999. – С.157–160; Солдатенко В. Ф. Українська революція // Політологічний енциклопедичний словник. – К., 2004. – С.677; Солдатенко В. Ф. Новітні тенденції й актуальні проблеми історіографічного освоєння процесів революційної доби 1917–1920 рр. // Український історичний журнал. – 2008. – №1. – С.75–88; Солдатенко В. Ф. Феномен Української революції // Российская история (Москва). – 2009. – №1. – С.36–46; Солдатенко В. Ф. Украинская революция 1917–1920 гг. К выяснению контуров и параметров исторического феномена // Гілея. Науковий вісник. – К., 2009. – Вип.18. – С.4–20; Солдатенко В. Ф. Революційна доба в Україні (1917–1920): логіка пізнання, історичні епізоди, ключові постаті. – К., 2011. – 568 с.

35. Див.: Литвин М. Р., Науменко К. С. Історія ЗУНР. – Л., 1995. – 38 с.; Симоненко Р. Г., Табачник Д. В. Українсько–польські відносини та боротьба за єдність України. XIX – початок XX ст. Нариси. – К., 2007. – 704 с.; Красівський О. Українсько–польські взаємини в 1917–1923. – К., 2008. – 544 с.; Устименко В. Польсько–українська конфронтація в часи ЗУНР // Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 років. – К., 2014. – Вип.10. – С.230–252.

36. Див.: Гудь Б., Голубко В. Нелегка дорога до порозуміння. До питання генези українсько–польського військово–політичного співробітництва 1917–1921 рр. – Л., 1997. – 68 с.; Литвин С. Х. Суд історії. Симон Петлюра і петлюрані. – К., 2001. – 640 с.; Калакура О. Поляки в етнополітичних процесах на землях України у XX столітті. – К., 2007. – С.148–163; Зарецька Т. Юзеф Пілсудський і Україна. – К., 2007. – С.104–126 та ін.

37. Див.: Держалюк М. С. Міжнародне становище України та її визвольна боротьба у 1917–1922 рр. – К., 1998. – 240 с.; Городня Н. Д. Політика країн Антанти і США щодо державності України в 1917–1919 роках. Автореф. канд. іст. наук. – К., 1996. – 24 с.; Гончар Б. М., Городня Н. Д. Відносини між Францією і УНР (грудень 1918 – квітень 1919 р.) // Український історичний журнал. – 2000. – №2. – С.47–57; Солдатенко В. Ф. Винниченко і Петлюра: політичні портрети революційної доби. – К., 2007. – С.241–301; Солдатенко В. Ф. Україна в революційну добу. Історичні есе–хроніки: в 4 т. – Т.3: Рік 1919. – К., 2010. – С.125.

38. Див.: Савченко В. Симон Петлюра. – Харьков, 2004. – С.244, 251 і др.; Солдатенко В. Ф. Україна в революційну добу. Історичні есе–хроніки. – Т.3: Рік 1919. – С.153–155.

39. Павлюк О. В. Боротьба України за незалежність і політика США (1917–1923). – К., 1996. – 187 с.

40. Под немецкой пятой (документы о Гетьманщине) // Летопись революции. – 1924. – №3. – С.189–203.

41. Драма вибору. Відносини України з Центральними державами у 1917–1918 рр. – К., 1999. – 274 с.

42. Українська Держава (квітень–грудень 1918 року). Документи і матеріали. У 2 т. – К., 2015. – Т.1. – 790 с., Т.2. – 412 с.

References

1. Dyv.: Politychna istorija Ukrai'ny XX stolittja. U 6 t. – T.2. Revoljucij' v Ukrai'ni: polityko–derzhavni modeli ta realiz'. – K., 2003. – 488 s.; Kapel'jushnyj V. Zdobuta i vtracheno nezalezhnist': istoriografichnyj narys ukrai'ns'koi' derzhavnosti doby nacional'no–vyzvol'nyh zmagani' (1917–1921 rr.). – K., 2003. – 608 s.; Get'manat Pavla Skoropad's'kogo: istorija, postati, kontroversii'. Vseukrai'ns'ka naukova konferencija. 19–20 travnja 2008 g. – K., 2008. – 320 s.; Pyrig R. Ukrai'ns'ka get'mans'ka derzhava 1918 roku. Istorychni narysy. – K., 2011. – 336 s.; Narysy istorij' Ukrai'ns'koi' revoljucij' 1917–1921 rokiv. U 2 kn. Kn.1. – K., 2011. – 390 s.; Kn.2. – K., 2012. – 464 s.; Pavlo Skoropad's'kyj – ostannij get'man Ukrai'ny (do 140–richchja vid dnja narodzhennja) // Nacional'na ta storychna pam'jat'. – 2013. – Vyp.7. – 310 s.; Ukrai'ns'ka revoljucija 1917–1921 rokiv: pogljad iz s'ogodennja. – K., 2013. – 656 s.

2. Dyv.: Soldatenko V. Ukrai'ns'ka revoljucija: koncepcija ta istoriografija. – K., 1997. – 416 s.; Soldatenko V. Ukrai'ns'ka revoljucija: koncepcija ta istoriografija (1918–1920 rr.). – K., 1999. – 508 s.; Soldatenko V. Ukrai'na v revoljucijnu dobu. Istorychni ese–hroniky. U 4 t.: T. II. Rik 1918. – K., 2009. – 411 s.; Soldatenko V.

- Revolucijna doba v Ukraї'ni (1917–1920 roky). Logika piznannya, istorychni postati, ključovi epizody. – K., 2011. – 568 s. (druge vyd., dop. i pererob. – K., 2012. – 522 s.); Soldatenko V. U vyri revolucij i gromadjans'koi' vjiny. – K., 2012. – 272 s.; Soldatenko V. Graždanskaja vojna v Ukraine. 1917–1920 gg. – Moskva, 2012. – 672 s.
3. Dyv.: Fedjushin O. Ukraїns'ka revolucija 1917–1918. – Moskva, 2007. – 334 s.; Uiler–Bennet D. Brestskij mir. Pobedy i porazhenija sovjetskoi' diplomatii. – Moskva, 2009. – 415 s.
4. Narysy istorii' Ukraї'ns'koi' revolucijii' 1917–1921 rokiv. – T.1. – S.385–387.
5. Dornik V., Kas'janov G., Lib P., Ljajding Milljer A., Musjal B., Rasevyč V. Ukraї'na mizh samovyznachennjam ta okupacijeu: 1917–1922 roky. – K., 2015. – 512 s.
6. Die Ukraine zwischen Selbstbestimmung und Fremdherrschaft 1917–1922. – Zeyram Graz. – 2011.
7. Dyv.: Popyk S. Ukraї'nci v Avstrii', 1914–1918 rr.: avstrijs'ka polityka v Ukraї'ns'komu pytanni periodu Velykoi' vjiny. – K. – Chernivci, 1999. – 236 s.; Istorija Ukraї'ny. Vyd. 3-tje dop. i pererob. (zagal'na redakcija – V. A. Smolija). – K., 2002. – S.197–209; Ukraї'na v Jevropi: kontekst mizhnarodnyh vidnosyn. – K., 2011. – S.214–265; Narysy istorii' Ukraї'ns'koi' revolucijii' 1917–1921 rokiv. U 2 kn. – Kn.1. – S.13–86; Golovchenko V., Matvijenko V., Soldatenko V. Dyplomatyčna istorija Ukraї'ny (kinec' XIX – persha chvert' XX stolittja). – K., 2011. – S.7–172; Velyka vjina 1914–1918 rr. i Ukraї'na. U 2 kn. Kn.1: Istorychni narysy. – K., 2014. – 784 s.; Dac'kiv I. Dyplomatija Ukraї'ns'kyh derzhavnyh utvoren' u zahysti nacional'nyh interesiv: 1917–1923 rr. – Ternopil', 2009. – 519 s.; Lytvyn V. M. Istorija Ukraї'ny. Pidručnyk. – K., 2013. – 992 s.
8. Golovchenko V. I., Soldatenko V. F. Ukraї'ns'ke pytanja v roky Pershoi' svitovoi' vjiny. – K., 2009. – 448 s.
9. Dyv.: Jaremčuk V. D. Ukraї'ns'ka bagatopartijnist' Naddnirjans'koi' i Zahidnoi' Ukraї'ny: komparatyvnyj analiz (1899–1918). – K., 2012. – S.355, 392, 404–405, 419; Kugutjak M. Ukraї'ns'ka nacional'no-demokratija. 1918–1939. T.1. – K. – Ivano-Frankivs'k, 2002. – S.65–69.
10. Rubach M. A. K istorii' ukrainskoj revolucijii (Zametki i dokumenty: dekabr). Glava III. Vneshnie politicheskie faktory // Letopis' revolucijii. – 1926. – №5 (20). – S.7–35.
11. Dyv.: Hrystjuk P. Zamitky i materialy do istorii' Ukraї'ns'koi' revolucijii'. 1917–1920. – T.2. – Praha, 1921; Doroshenko D. Istorija Ukraї'ny. 1917–1923 rr. – T.1. – Uzhgorod, 1932; Levyc'kyj K. Istorija vyzvol'nyh zmagany' galyc'kyh Ukraї'nciv z chasu svitovoi' vjiny (1914–1918 rr.). – L., 1930; Berestejs'kyj myr. Z nagody 10–h rokoven 9.II.1918–9.II.1928. Spomyny ta materialy. – L'viv–Kyj'v, 1928.
12. Dyv.: Nikol'nikov G. A. Brestskij mir i Ukraina. – K., 1981. – 173 s.; Symonenko R. Brest. Dvobij vjiny i myru. – K., 1988; Derzhajluk M. Berestejs'kij myr i Ukraї'na // Pam'jat' stolit'. – 1998. – №1; Soldatenko V. Persha dyplomatyčna akcija UNR – Berestejs'ka ugoda // Ukraї'na dyplomatyčna. Naukovy shhorychnyk. – K., 2002. – Vyp. II. – S.248–263; Mihutina I. Ukraїns'kij Brestskij mir. Put' vyhoda Rossii iz Pervoi' mirovoj vojny i anatomija konflikta mezhu Sovnarkomom RSFSR i pravitel'stvom Ukraїnskoj Central'noj Rady. – Moskva, 2007. – 288 s. (Recenzii' V. Soldatenka na monografiju opublikovano v «Ukraї'ns'komu istorychnomu zhurnali» (2007. – №4. – S.203–206) i zhurnali «Otechestvennaja istorija» (Moskva, 2007. – №6. – S.187–189)); Dac'kiv I. Brest 1918: jevropejs'kyj proryv Ukraї'ny. – Ternopil', 2008. – 553 s.
13. Dyv.: Grushevs'kyj M. Iljustruvana istorija Ukraї'ny. – K. – Viden', 1920. – S.564–565; Doroshenko D. Zaznach. pracja. – S.333; Hrystjuk P. Zaznach. pracja. – S.139–141; Vynnychenko V. Vidrozhennja nacii' (Istorija Ukraї'ns'koi' revolucijii' [marec' 1917 – marec' 1919]). Ch. II – K. – Viden', 1920. – S.208–209; Shapoval M. Velyka revolucija i Ukraї'ns'ka vyzvol'na programa. – Praha, 1928. – S. III.
14. Dyv.: Krah germanskoj okupacii na Ukraine (po dokumentam okupantov). – Moskva, 1936. – 205 s.; Osvoboditel'naja vojna ukrainskogo naroda protiv nemeckih okupantov. – K., 1938. – 622 s.; Dokumenty o razgrome germanskih okupantov na Ukraine v 1918 godu. – Moskva, 1942. – 240 s.
15. Dyv.: Belan Ju. A. Otechestvennaja vojna ukrainskogo naroda protiv nemeckih okupantov v 1918 godu. – K., 1960. – 330 s.; Suprunenko N. I. Ocherki istorii' graždanskoi' vojny i inostrannoj voennoj intervencijii na Ukraine. – Moskva, 1966. – 455 s.; Soldatenko V. F. Graždanskaja vojna v Ukraine. 1917–1920 gg. – Moskva, 2012. – 672 s.
16. Encyklopedija istorii' Ukraї'ny. – K., 2003. – T.1.
17. Tam samo. – S.20; Tymoshuk O. V. Ohoronnyj aparat Ukraї'ns'koi' Derzhavy (kviten'–gruden' 1918). – Harkiv, 2000. – 462 s.
18. Dyv.: K desjatiletiju intervencijii. Sb. statej. – Moskva–Leningrad, 1929. – 246 s.; Ptashyns'kyj P. Do istorii' nimec'ko-avstrijs'koi' intervencijii' na Ukraї'ni // Arhiv Radjans'koi' Ukraї'ny. – 1932. – №1–2; Nimec'ko-avstrijs'ka intervencija na Ukraї'ni. – T.1. – H., 1933; Skljarenko Je. Borot'ba trudjashhyh Ukraї'ny proty nimec'ko-avstrijs'kyh okupantiv i get'manshyny v 1918 r. – K., 1960. – 284 s.; Karpenko O. Ju. Imperialistyčna intervencija na Ukraї'ni (1918–1920). – L., 1964. – 255 s.; Suprunenko N. I. Ocherky ystoryy graždanskoi' vojny u ynostrannoj voennoj yntervencyy na Ukraine (1918–1920). – M., 1966. – 455 s.; Ukraї'ns'ka RSR v period gromadjans'koi' vjiny, 1917–1920 rr.: U 3 t. T.1. Peremoga Velykoi' Zhovtnevoi' socialistyčnoj revolucijii' v Rosii'. Vstanovlennja i zmicnennja Radjans'koi' vlady na Ukraї'ni. Vitčyznjana vjina Ukraї'ns'kogo narodu proty avstro–nimec'kyh okupantiv (berezen' 1917 r. – lystopad 1918 r.). – 1967. – 422 s.
19. Dyv.: Zastavenko G. Krah nimec'koi' intervencijii' na Ukraї'ni v 1918 r. – K., 1959. – 153 s.; Tyčhyna V. Je. Borot'ba proty nimec'kyh okupantiv i vnutrishn'oi' kontrrevolucijii' na Ukraї'ni v 1918 roci. – H., 1969. – 284 s.; Pyrig R. Ja. Get'manat Pavla Skoropads'kogo: mizh Nimechynoju i Rosijeu. – K., 2008. – 209 s.
20. Soldatenko V. F. Ukraї'na v revolucijnu dobu. Istorychni ese–hroniky. T. II. Rik 1918.
21. Ukraї'na: polityčna istorija XX – pochatok XXI stolittja. – K., 2007.
22. Dyv.: Hrystjuk P. Zamitky i materialy do istorii' Ukraї'ns'koi' revolucijii'. – T.III. – Praha, 1921. – S.127; Shapoval M. Velyka revolucija i Ukraї'ns'ka vyzvol'na programa. – Praha, 1928. – S.112.
23. Pervyj s'ezd kommunističeskoj partii bol'shevikov Ukrainy. 5–12 ijulja 1918 g. Protokoly. – K., 1991.
24. Soldatenko V. F. Ukraї'na v revolucijnu dobu. Istorychni ese–hroniky. – T. II. Rik 1918.
25. Denikin A. I. Ocherki ruskoj smuty: V 5 t. – T.2.
26. Zaharchenko P. Seljans'ka vjina v Ukraї'ni: rik 1918. – K., 1997.
27. Istorija Ukraї'ns'kogo seljanstva. Narysy v 2 t. – K., 2006. – T.1.
28. Get'manat Pavla Skoropads'kogo: istorija, postati, kontroversii'. Vseukraї'ns'ka naukova konferencija 19–20 travnja 2008 r.; Pavlo Skoropads'kyj – ostannij get'man Ukraї'ny (do 140–richchja vid dnja narodzhennja). Zbirka naukovyh prac'.
29. Ukraї'na v revolucijnyh procesah pershyh desjatyliť XX stolittja. Mizhnarodna nauko–teoretyčna konferencija 20–21 lystopada. – K., 2007. – 580 s.; Ukraї'ns'ka revolucija 1917–1921 rokiv. Pogljad iz s'ogodennja. – K., 2013. – 656 s.
30. Dyv.: Ocherki razvitija narodnogo hozjajstva Ukraїnskoj SSR. – M., 1954. – S.72; Borisov V. I. Voennyj kommunizm: ideologija i praktika (o hode provedenija prodovol'stvennoj politiki v Ukraine). – Lugansk, 1993. – S.22; Pyrig R. Ja. Ukraї'ns'ka get'mans'ka derzhava 1918 roku. Istorychni narysy. – S.168; Prytuljak P. Ukraї'na i Brest'skyj myr: vid pidpysannja do vykonannja: (1917–1918 rr.). – K., 2004. – 216 s.
31. Prytuljak P. Ekonomičnyj dogovor UNR z Nimechynoju ta Avstro–Ugorshhynoju 1918 r. // Ukraї'ns'kyj istoryčnyj zhurnal. – 1997. – №1. – S.62–71.
32. Dyv.: Polityčna istorija Ukraї'ny. XX stolittja. T.2. – S.258–271; Pyrig R. Ja. Ukraї'ns'ka get'mans'ka derzhava 1918 roku. Istorychni narysy. – S.172–180; Soldatenko V. F. Ukraї'na v revolucijnu dobu. Istorychni ese–hroniky. – T.2. – Rik 1918. – S.238–241; Soldatenko V. F. Graždanskaja vojna v Ukraine. 1917–1920 gg. – S.219.
33. Dyv.: Borisov V. I., Chernobaev A. A. Hleb, vojna, revolucija: prodovol'stvennaja politika na juge Rossii v period Pervoi' mirovoj vojny i revolucijii (1914–1918 gg.). – Moskva – Lugansk, 1997. – S.104–127; Ekonomična istorija Ukraї'ny. Istoryko–ekonomične doslidzhennja. U 2 t. – K., 2011. – T.2. – S.97–153; Lozovij V. Prodovol'čhe stanovyšhe v Ukraї'ni v period Get'manatu: politka vlady i reakcija seljanstva (1918 rik) // Studii' z istorii' Ukraї'ns'koi' revolucijii' 1917–1921 rokiv. Zbiryk naukovyh prac' na poshanu doktora istoryčnyh nauk, profesora Ruslana Jakovyčha Pyroga z nagody 70–richchja z dnja narodzhennja ta 40–richchja nauko–pedagogičnoi' dijal'nosti. – K., 2011. – S.184–196; Soldatenko V. F. Chynnyk «Ukraї'ns'kogo hliba» v gromadjans'kij vjini 1917–1920 rr. // Ukraї'ns'kyj seljanyn. Zbiryk naukovyh prac'. – Cherkasy, 2014. – №14. – S.156–162.

34. Див.: Soldatenko V. F. Ukrai'ns'ka revoljucija jak suspil'nyj fenomen: poshuk metodologichnyh zasad doslidzhennja // Central'na Rada i ukrai'ns'kyj derzhavotvorchij proces. Materialy naukovoi' konferencii'. 20 bereznja 1997 r. Ch.I. – K., 1997. – S.20–29; Soldatenko V. F. Ukrai'ns'ka revoljucija: koncepcija ta istoriografija. Kn. 1–2. – K. – Kn.1. – 1997. – 416 s.; Kn.2. – 1999. – 508 s.; Soldatenko V. F. Ukrai'ns'ka revoljucija. Istorychnyj narys. – K., 1999. – 976 s.; Soldatenko V. F. Ukrai'ns'ka revoljucija: fenomen i doslidnyky // Pam'jat' stolit'. – 1999. – S.157–160; Soldatenko V. F. Ukrai'ns'ka revoljucija // Politologichnyj encyklopedychnyj slovnyk. – K., 2004. – S.677; Soldatenko V. F. Novitni tendencii' j aktual'ni problemy istoriografichnogo osvjoennja procesiv revoljucijnoi' doby 1917–1920 rr. // Ukrai'ns'kyj istorychnyj zhurnal. – 2008. – №1. – S.75–88; Soldatenko V. F. Fenomen Ukrainskoj revoljucii // Rossijskaja istorija (Moskva). – 2009. – №1. – S.36–46; Soldatenko V. F. Ukrainskaja revoljucija 1917–1920 gg. K vyjasneniju konturov i parametrov istoricheskogo fenomena // Gileja. Naukovyj visnyk. – K., 2009. – Vyp.18. – S.4–20; Soldatenko V. F. Revoljucijna doba v Ukrai'ni (1917–1920): logika piznannja, istorychni epizody, ključovi postati. – K., 2011. – 568 s.

35. Див.: Lytvyn M. R., Naumenko K. Je. Istorijska ZUNR. – L., 1995. – 38 s.; Symonenko R. G., Tabachnyk D. V. Ukrai'ns'ko-pol's'ki vidnosyny ta borot'ba za jednist' Ukrai'ny. XIX – pochatok XX st. Narys. – K., 2007. – 704 s.; Krasivs'kyj O. Ukrai'ns'ko-pol's'ki vzajemny v 1917–1923. – K., 2008. – 544 s.; Ustymenko V. Pol's'ko-ukrai'ns'ka konfrontacija v chasy ZUNR // Problemy vyvchennja istorii' Ukrai'ns'koi' revoljucii' 1917–1921 rokiv. – K., 2014. – Vyp.10. – S.230–252.

36. Див.: Gud' B., Golubko V. Nelegka doroga do porozuminnja. Do pytannja genezy ukrai'ns'ko-pol's'kogo vjijs'kovo-politychnogo spivrobitnyctva 1917–1921 rr. – L., 1997. – 68 s.; Lytvyn S. H. Sud istorii'. Symon Petljura i petljuriana. – K., 2001. – 640 s.; Kalakura O. Poljaky v etnopolitychnyh procesah na zemljah Ukrai'ny u XX stolitti. – K., 2007. – S.148–163; Zarec'ka T. Juzef Pilsuds'kyj i Ukrai'na. – K., 2007. – S.104–126 ta in.

37. Див.: Derzhaljuk M. S. Miznarodne stanovyshe Ukrai'ny ta i'i' vyzvol'na borot'ba u 1917–1922 rr. – K., 1998. – 240 s.; Gorodnja N. D. Polityka kraji'n Antanty i SSHa shhodo derzhavnosti Ukrai'ny v 1917–1919 rokah. Avtoref. kand. ist. nauk. – K., 1996. – 214 s.; Gonchar B. M., Gorodnja N. D. Vidnosyny mizh Francijeju i UNR (gruden' 1918 – kviten' 1919 r.) // Ukrai'ns'kyj istorychnyj zhurnal. – 2000. – №2. – S.47–57; Soldatenko V. F. Vynnychenko i Petljura: politychni portrety revoljucijnoi' doby. – K., 2007. – S.241–301; Soldatenko V. F. Ukrai'na v revoljucijnu dobu. Istorychni ese–hroniky: v 4 t. – T.3.: Rik 1919. – K., 2010. – S.125.

38. Див.: Savchenko V. Simon Petljura. – Har'kov, 2004. – S.244, 251 i dr.; Soldatenko V. F. Ukrai'na v revoljucijnu dobu. Istorychni ese–hroniky. – T.3.: Rik 1919. – S.153–155.

39. Павлук О. В. Борот'ба Ukrai'ny za nezalezhnist' i polityka SSHa (1917–1923). – K., 1996. – 187 s.

40. Pod nemeckoj pjatoj (dokumenty o Get'manshine) // Letopis' revoljucii. – 1924. – №3. – S.189–203.

41. Drama vyboru. Vidnosyny Ukrai'ny z Central'nymy derzhavamy u 1917–1918 rr. – K., 1999. – 274 s.

42. Ukrai'ns'ka Derzhava (kviten'–gruden' 1918 roku). Dokumenty i materialy. U 2 t. – K., 2015. – T.1. – 790 s., T.2. – 412 s.

Soldatenko V. F., doctor of historical sciences, professor, corresponding member of National Academy of Sciences of Ukraine, Chief Researcher, Institute of Political and Ethnic Studies of Ivan Kuras NAS of Ukraine (Ukraine, Kyiv), gileya.org.ua@gmail.com

Ukraine 1918 in the transnational context: historiographical discourse

Controversial 1918 events as a whole and its individual aspects, in particular, devoted a lot of literature with different approaches, findings and assessments. Among the newest publications the author suggests to familiarize with the book «Ukraine between self-determination and occupation: 1917–1922 years». The present study evaluates the policies that led to radical changes in Europe at that time. In this article we are talking about an extremely complex processes that filled social life in 1918. A detailed analysis was carried out on the basis of archival sources and other research centers in Austria, Germany, Hungary, Great Britain, France, Poland, the Czech Republic, Russia and other countries.

Keywords: government of Germany, Austria–Hungary, Brest Conference, occupation.

* * *

УДК 322(477)«16/17»:271.2

Радько П. Г.,
доктор історичних наук, професор кафедри політекономії, Полтавський національний педагогічний університет ім. В. Г. Короленка (Україна, Полтава), polkafedra@mail.ru

Аванесян Г. М.,
доцент кафедри правознавства, Полтавський інститут економіки і права ВНЗ «Університет «Україна» (Україна, Полтава), polkafedra@mail.ru

Басенко Р. О.,
аспірант кафедри всесвітньої історії та методики викладання історії, Полтавський національний педагогічний університет ім. В. Г. Короленка (Україна, Полтава), ruslan.basenko@mail.ru

ХРИСТІЯНСЬКО–ГУМАНІСТИЧНІ ЦІННОСТІ ТА ДУХОВНО–РЕЛІГІЙНА КУЛЬТУРА У ПОЛІТИКО–ПРАВОВОМУ ДОСВІДІ УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ XVII–XVIII СТОЛІТЬ

Осмілено християнсько–гуманістичні та духовно–релігійні основи національного політико–правового досвіду українського державотворення другої половини XVI – початку XVIII століть. Автори, на основі інтерпретації основних положень Конституції Пилипа Орлика 1710 року – «Пакти й Конституції Законів та Вольностей Війська Запорозького», розглядають роль православної релігійної традиції у державно–інституційному, політико–правовому та міжнародному конституванні української козацької державності у модерний час. Підтверджується думка про те, що православна віра розглядалася козацтвом як духовна основа суспільства та істинний складник українського державотворення, а гетьман був уюнованим живити всіх заходів для запобігання будь–яким утискам православ'я. Особлива увага звернена на аналіз науково–теоретичних засад державно–церковних (політико–релігійних) відносин, а також запропонована історична ретроспектива та обґрунтовано перспективи партнерства державно–церковних і толерантності міжконфесійних взаємин в українському соціокультурному контексті.

Ключові слова: релігія, українська церква, православ'я, християнсько–гуманістичні цінності, Конституція Пилипа Орлика, національні традиції державотворення, духовно–моральні чесноти, державно–церковне партнерство, міжконфесійні взаємини, консолідація.

У наші дні особливої гостроти набуває проблема ціннісно–морального самовизначення особистості, постає очевидна світоглядна необхідність досягнення засадничих питань людського існування, визначення його смислу, характеру, стратегічних засад, морально–виправданих способів самореалізації. Людина, будучи наділеною найвищою гуманістичною цінністю – свободою совісті, мусить зробити вибір – жити добре чи погано, бути добросчесною чи розбещеною, любити чи ненавидіти, своїми вчинками сприяти піднесенню культури й утвердженню високих моральних цінностей любові, віри, смирення, добра і співстраждання чи популяризувати тимчасові гедоністичні практики, надмірно зазіхаючи на залученість до життєвих насалод. Якщо наша культура деморалізована, то частково з тієї причини, що не вистачає гідних взірців, орієнтирів, зрозумілих і чітких відповідей на індивідуальні способи смислопошуку, мотивації до духовно–морального вдосконалення й реалізації благочестивих життєвих переконань. Роль таких морально–ціннісних універсалів, без сумніву, відіграє релігійна культура, яка акумулює гуманістичні смисли, духовні цінності та людинотворчий потенціал. Більше того, як свідчить вітчизняний історичний процес, релігійна традиція у всі часи відігравала організуючу функцію не лише щодо формування особистості українця, але й по відношенню до гармонізації соціального життя, сприяла утвердженню політико–правового та громадянського